

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Cseh József

A Magyar Néphadsereg újjászervezése 1956–1968 között

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár **a Doktori Iskola vezetője**

Modernkori Magyarország Doktori Program

Dr. Varga Zsuzsanna DSc, egyetemi tanár **a program vezetője**

A bizottság elnöke: Dr. Varga Zsuzsanna DSc, egyetemi tanár

Felkért bírálók: Dr Szerencsés Károly CSc, habilitált egyetemi docens

Dr. Horváth Miklós DSc, egyetemi tanár

Tagok: Dr Bartha Eszter PhD, habilitált egyetemi docens, a bizottság titkára

Dr. Szabó Miklós MHAS, professor emeritus

Dr. Solymosi József PhD, főlevéltáros, Dr. Gecsényi Lajos CSs, egyetemi tanár
(póttagok)

Témavezető: Dr. Izsák Lajos DSc professor emeritus

Budapest, 2018

I. Témaválasztás

Dolgozatom témája a Magyar Néphadsereg történetének 1956-1968 közötti periódusa. A kronológiai határok illetően megállapítását több tényező is indokolta. Természetesen elvileg lehetett volna más időpontokat is találni, különösen, ha a szűken vett hadsereg-történetből indulunk ki. Lehet itt említeni 1953-at, amikor véget ért a hadsereg erőltetett számbeli fejlesztése, s az első Nagy Imre kormány előírta a létszám csökkentését, szóba jöhet 1955, amikor hazánk csatlakozott a Varsói Szerződés szervezetéhez, vagy akár 1960/61 is, amikor a forradalom utáni „pangást” követően megindult a hadsereg tényleges fejlesztése. 1956 azonban a 20. századi magyar történelem és azon belül az államszocialista rendszer, de egyúttal a hadsereg történetének is olyan éles cezúrája, hogy használata mindenképpen kézenfekvőnek tűnt. A hadsereg a forradalom és a szovjet invázió nyomán összeomlott, harcképességét elveszítette, vagyis egy „*nulla pont*”-ról kellett megindítani az újjászervezést. Ennek az újjászervezésnek a végpontjául 1968 azért kézenfekvő véleményem szerint, mert ekkor hajtotta végre a Magyar Néphadsereg egyetlen éles harcfeadatát külföldön, amikor részt vett Csehszlovákia megszállásában, ami egyfajta „*csúcspont*”-nak, sikeres vizsgának tekinthető a haderő szempontjából. Magáról a csehszlovákiai megszállásról, annak magyar vonatkozásairól nem esik szó a munkámban, ez sem koncepcionális, sem terjedelmi okokból nem fért bele a dolgozatba. Természetesen a történet lezárásaként is lehetett volna más végpontot meghatározni, például a Honvédelmi Minisztérium és a hátszágvédelem jelentős átszervezését hozó 1972-73-as időszakot, vagy akár az 1962-es évet, amikor a magyar Honi Légvédelem átvette a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz a légierjétől az ország légterének védelméért való felelősséget, és végrehajtották az első nagyszabású, csapatgyakorlással egybekötött nemzetközi parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatot a MN részvételével hazánkban (Duna-62 gyakorlat). Ennek megfelelően tehát elképzelhetőnek, és nem teljesen megalapozatlannak tűnhet az olyan kritika, miszerint a szűken vett újjászervezés nem tartott 1968-ig, hanem valamikor korábban véget ért. A magam részéről azért mentem el mégis idáig, mert az említett csehszlovákiai „vizsga” mellett a Magyar Néphadsereg csapatainak szervezete is akkortájt, egész pontosan az 1967-es évben jutott el egyfajta nyugvópontra, amelyről kisebb változásokat leszámítva, az 1980-as évekig nem mozdult el. 1967 elején történt meg ugyanis, hogy az előző évben létrehozott 3. hadtest Ceglédre diszlokálva megkapta alárendeltségébe a MN két alacsonyabb feltöltöttségű hadosztályát, a 4.-et és a 15.-et.

Ezzel létrejött a bő másfél évtizedig fennmaradó haderőstruktúra: a szárazföldi haderő négy magas feltöltöttségű hadosztálya a Székesfehérváron működő 5. hadsereg, a két alacsonyabb feltöltöttségű, a ceglédi 3. hadtest alárendeltségében, a honi légvédelmi csapatok pedig egy hadseregbe szervezett két hadosztályból álltak. A választást nagymértékben befolyásolta az is, hogy kulcsfontosságúnak éreztem, hogy a kronológiai határok egybevethetőek legyenek hadseregen kívüli, köztörténeti korszakhatárokkal, ez esetben a forradalom illetve az Új Gazdasági Mechanizmus és a Prágai tavasz leverésének éveivel. A hadsereg ugyanis a magyar állam fontos alrendszere és a szovjet-magyar kapcsolatok egyik jelentős tárgya volt a korszakban. Az sem érdektelen továbbá, hogy az általános hadkötelezettség miatt az adott időszakban, igen sok magyar ember (zömmel ugyebár fiatal férfiak, egy igen szenzitív életszakaszban; 18-23 évesen) fordult meg a hadseregben, és szerzett ott alapvető élményeket, szocializációs mintákat stb.

II. A disszertáció felépítése és célkitűzései

A disszertáció egyes fejezetei tematikus blokkokat képeznek. A Historiográfiai fejezetben igyekeztem áttekinteni a kérdéskör szakirodalmát. Ezzel kapcsolatban azt kell hangsúlyoznom, hogy itt csak a szűken vett katonai jellegű szakirodalmat igyekeztem vizsgálni, az egyéb, például a hidegháborúval, vagy az 1945 utáni magyar köztörténettel foglalkozó munkák ismertetése véleményem szerint meghaladta volna a jelen munka kereteit, s azt nem is éreztem szükségesnek.

Ez után áttekintem az előzményeket, röviden 1945-ig visszamenve, ám hangsúlyosabban az 1948/49 utáni időszakot, mivel az ekkor kialakult rendszer egyes elemei, illetve következményei a későbbiekben is elkísérték a MN-t. Példaként említhető a viszonylag alacsony általános és katonai ismeretekkel rendelkező tisztek tömeges hadseregbe áramlása; ettől nem függetlenül a katonai oktatási intézmények viszonylag alacsony –és később nagy erőfeszítésekkel fejlesztett— oktatási színvonala, a túlzott létszámfejlesztés és ennek hadseregen belüli, és azon kívüli következményei; a viszonylag elavult fegyverzet tömeges beszerzése; a Varsói Szerződés létrehozása; 1956 sokkja; és a sort még hosszan lehetne folytatni. Kérdés, hogy ez az örökség 1956 után mennyire, és milyen formában élt tovább? Bár a fentiek kapcsán az általam a megértés szempontjából fontosnak ítélt köztörténeti, politikai eseményekre több helyen utaltam,

azok részletesebb kifejtésére természetesen terjedelmi és tematikai korlátok okán nem vállalkozhattam.

A hadsereg újjászervezéséről és felfegyverzéséről szóló fejezetben, az első alfejezetben a hadsereg irányítását vizsgáltam. Ennél a résznél fontos hangsúlyozni, hogy csak a legfontosabbnak tartott tényeket, összefüggéseket emeltem ki, a hadseregben működő politikai-, és pártszervek, vagy az MSZMP és a hadsereg viszonyának részletesebb vizsgálata ugyanis időben és terjedelemben sem fért bele a dolgozatba. A fő cél itt a hadseregnek a hatalmi rendszer részeként való ábrázolása, a politikai vezetés hadseregképének felvillantása, és a szovjet-magyar viszonyban a hadsereg szerepének, illetve a Varsói Szerződésen belüli szovjet dominanciának hangsúlyozása volt. A következő alfejezetben a hadviselés fejlődésében a második világháború és az 1960-as évek eleje között lejátszódott technikai, módszertani, katonapolitikai változások legfontosabbjait mutattam be, majd ezt követően a változásoknak a MN-hez közvetlenül kapcsolódó részeit. A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok problémáját szükségesnek tűnt érinteni, hisz a későbbiek folyamán többször szó esik róluk, ezért itt foglaltam össze a szerintem legfontosabb információkat.

A hadsereg szervezeti és fegyverzeti problémáinak vizsgálatakor az egyik fő kérdés az volt, hogy mennyire tekinthető a magyar haderő jól felszereltnek az adott korszakban? A szervezeti keretek viszonylag részletesebb ismertetésére azért került sor, mert úgy vélem, bizonyos katonai fogalmak szélesebb ismerete, pontosabb alkalmazása hasznos és kívánatos lehet (század-ezred, hadosztály-hadtest, löveg-üteg stb.). Ugyanakkor a hadseregről alkotott összképnek is fontos eleme, hogy térben el tudjuk helyezni az egyes hadosztályokat dandárokra. A magyar hadiipar problémaköre pedig egy olyan pont, ami a hadtörténelem és a gazdaságtörténet összefüggései miatt érdekes. Ezen kívül a hadiipar bekapcsolása a dolgozatban azért tűnt logikusnak, hogy lássuk milyen struktúra termelte ki azokat az anyagi eszközöket, amelyeket, illetve az azokkal felszerelt csapatokat fentebb bemutatam.

A tisztképzésről szóló fejezet alapvetően két részre tagozódik. Lényegében két intézmény-történetről van szó, hisz a korban az Egyesített Tiszti Iskola és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tevékenysége az alap-, közép-, és felsőfokú tisztképzés területének zömét lefedte. Bár e területen már jelentős szakirodalmi előzmények vannak, ám vizsgálata nem tűnt elhagyhatónak, hiszen a hadsereg humán-erőforrás

helyzete és részben a hadsereg és társadalom viszonya szempontjából is fontosnak látom. A hadseregben ugyanis –különösen egy sorállományra épülő hadseregben– a tisztikar minősége igen nagy mértékben meghatározza az egész szervezet minőségét, hadrafoghatóságát. Más szóval úgy is mondhatnám, hogy véleményem szerint egy hadsereg aligha tud összességében jobb minőségű lenni, mint amilyen minőségű a tisztikara. A kérdés tehát az, milyen volt az a minőségi plafon, amit a MN a korszakban nem tudhatott meghaladni? Ugyanakkor a szakirodalom megléte és a források viszonylag jó kutatási lehetőségei –mivel lényegében néhány behatárolható intézmény anyagairól van szó– viszonylag jó lehetőséget is biztosítottak a kérdés bemutatására. Nem foglalkoztam a tisztképzés néhány marginálisabb aspektusával (például a Szovjetunióban zajló képzésekkel, a tartalékos tisztképzéssel stb.) részben a források hiánya, részben terjedelmi és koncepcionális okok miatt. A szovjet intézményekben folyó oktatás bemutatásához természetesen orosz források vizsgálata is szükséges lett volna a témáról, ám ezek jelenleg nem állnak rendelkezésre. A tartalékos tisztképzés lényegében a sorkatonai képzéshez kapcsolódik. Ennek a témának, vagyis a sorkatonáknak a kiképzésére, a sorállomány helyzetének részletesebb elemzésére a dolgozatban nem vállalkoztam. Ennek forrásai szerteágzóbbak, kevésbé könnyen megfoghatóak ugyanis, mint a tisztképzésé, vagyis mind a dolgozat terjedelmét, mind elkészítésének idejét meglátásom szerint tolerálhatatlanul megnyújtotta volna, ha erről is részletesen írtam volna. Ráadásul mivel a sorállomány folyamatosan cserélődött, sokkal kevésbé volt konstans, és meghatározó tényező, az összkép szempontjából, mint a tisztikar. A tiszthelyettes-képzés kihagyása a dolgozathoz ugyanakkor elsősorban annak köszönhető, hogy az itt szükséges nagyon mély forráskutatások végzésére már nem maradt idő, ugyanakkor határozott véleményem az, hogy a tiszthelyettesi kar korabeli számát és szerepét tekintve mindez az összképet nem deformálja jelentősen.

A hidegháborús hadászati koncepciók és az azokban való magyar részvétel tervei egyrészt számomra a téma egyik leginkább érdekesítő részét képezik, másrészt feltárásuk és bemutatásuk –néhány cikket leszámítva– csak a legutóbbi években kezdődött meg. A téma kutatása véleményem szerint hozzájárulhat ugyanakkor ahhoz, hogy a korszak fölött lebegő „atomháború árnyékát” kissé megvilágítsa. A jelen dolgozat tematikájába pedig a következő logika szerint illeszkedik: Az előzmények rövid feltárása után bemutattam a hadsereg szervezetét és fegyverzetét, irányításának egyes elemeit; majd a haderő gerincének, fő szellemi erőforrásának, a tisztikarnak a

felkészítéséről, s annak problémáiról írtam; az utolsó fejezet pedig arról szól, hogy mi volt az a feladat, amit a fentiekben leírt haderőnek végre kellett hajtania legvégső esetben, egy harmadik világháború kitörésekor, ami –ne feledjük– az 1945-1990 utáni évtizedekben Európában élő nemzedékek számára, legyenek bár katonák vagy civilek, reális veszélynek tűnt. Mivel a hadsereg mindenkori fő feladata, az adott korszakban lehetségesnek tartott konfliktusokban való minél eredményesebb szereplés, ezért ezen keresztül jelentős részben megítélhető mindazoknak a gazdasági, társadalmi, és nem utolsósorban egyéni erőfeszítéseknek az értelme/hozadéka, amik a haderő fenntartása érdekében lettek kifejtve (azért nem teljes egészében, mert a hadseregeknek vannak békeidős feladataik is, s ezek fontossága különösen akkor nem lebecsülendő, ha, mint esetünkben is, a nagy háborús konfliktusra végül nem kerül sor). Éppen azért tartom fontosnak, kissé körüljárni a hatvanas évek potenciális világháborújának a jelenleg ismert forrásaink szerint elképzelhető körülményeit/lefolyását, a MN-t érintő, és a szélesebb hadszíntér esetében is, hogy véleményt lehessen alkotni arról, milyen reális eredményekkel kecsegtettek a korszak magyar erőfeszítései?

III. A disszertáció eredményei

Az alábbiakban vázlatosan összefoglalom a dolgozathoz levonható, szerintem legfontosabb következtetéseket.

Az előzmények rövid bemutatásából is kiderül, hogy milyen nehéz volt az az örökség, amit az 1956 utáni hadsereg viselni volt kénytelen. A tömeghadsereg néhány év alatti létrehozása gyorsan túlterhelte a magyar gazdaságot. A gyors és szervesen fejlesztés, és az egyoldalú szovjet orientáció miatt a beszerzett, majd itthon legyártott fegyverek részben elavultak voltak, részben a hazai kapacitások, és a külföldi beszerzési lehetőségek aránytalanságai miatt nem segítették elő a korszakban modernnek tekinthető haderőn belüli struktúra létrejöttét. Ebben nagy szerepe volt Moszkva saját háborús elképzeléseinek is, melyben a magyar haderőből minél gyorsabban egy olyan „segédcsapatot” kívántak létrehozni, melynél a Szovjetunióhoz való szövetséges hűség a legfontosabb (ezt voltak hivatottak biztosítani a szovjet tanácsadók is), s amely háború esetén viszonylag egyszerű védő, vagy támadó műveletekkel leköti az ellenséget, a Szovjetunióból jövő erők megérkezéséig, lényegében második világháborús szintű szervezettel, fegyverzettel. Ennek a leegyszerűsített hadászati gondolkodásnak példája a déli határ menti statikus védelmi rendszer kiépítése. Ebbe a koncepcióba jól illeszkedett

a politikailag megbízható(nak tartott), ám alacsony iskolázottságú munkás-paraszt fiatalok tömeges bevonása a tisztikarba. Hogy az ezzel a szemlélettel zajló hadseregfejlesztés zsákutca, azt 1956 bebizonyította, ahol a hadsereg *egységes egészként* nem bizonyult bevethetőnek.

Az újjászervezés során, mind a magyar állampárt, mind a szovjet katonai vezetés kontrollja megmaradt a MN fölött. A fejlesztés ugyanakkor már a magyar gazdaság egyensúlyára tekintettel folyt. A politikai vezetés és a hadsereg viszonyában az előbbi fölérendeltsége egyértelmű, amelyet ráadásul oly módon használt, hogy nem csupán egy „katonai kaszt”, de lényegében akár csak valamiféle katonai „lobby” létrejöttét is megakadályozta. A Varsói Szerződés bár lehetőséget biztosított a MN bizonyos mértékű felzárkózására a modern hadviselés anyagi és szervezeti feltételeihez, illetve elvileg biztosította a hazánkban állomásozó szovjet csapatok „támogatását” háború esetén, ám ugyanakkor –ahogyan arra Nagy Imre is joggal felhívta a figyelmet– a szervezet elsődleges célja a szovjet hatalmi érdekek érvényesítése volt és maradt egész fennállása során, a hazánkban állomásozó Déli Hadseregcsoport pedig béke lévén, megszálló maradt mindvégig –még ha viszonylag diszkrét is.

A hadsereg újjászervezése a szovjet koncepciók szerint zajlott: A csapatok elhelyezkedéséből látható, hogy az erők zöme a Dunától nyugatra összpontosult. Szó sem volt tehát valamiféle kiegyensúlyozott védelmi csoportosításról, helyette egy nyugati irányú támadó csoportosítás figyelhető meg a hadosztályok diszlokációjából.

A fegyverzet egyes elemeinek vizsgálata, világosan megmutatja, hogy a honvédség 1960/61-től viszonylag gyorsan és nagy tömegben kapott modern fegyvereket, igaz a fent jelzett diszlokációs diszharmóniára ráerősít, hogy ezen új fegyvereket elsősorban a dunántúli csapatok kapták, a keleten állomásozók sokáig elavult fegyvereket használtak (bár tény, hogy ezek számszerűen a haderő kisebb részét tették ki, legalábbis békében). Összességében azt mondanám, hogy a mindenkori kortárs hadseregekkel összehasonlítva, az akkori MN a rövid huszadik század korábbi békeidős magyar hadseregeihez képest –riválisaival és szövetségeseivel összehasonlítva– viszonylag jól felszereltnek volt mondható, bár néhány területen (páncélozott szállító harcjármű, vadászbombázó- és helikopterképesség) nagyon súlyos hiányosságokkal küzdött.

A tisztképzéssel kapcsolatban láthattuk, hogy létrejött egy hosszabb távon fennmaradni képes intézményi struktúra. Ugyanakkor tartalmát tekintve a képzés nem volt

problémamentes. Visszatérő jelenségként merülte fel a magasabb előképzettségű pályázók felvételének igénye, az oktatás színvonalának emelése, a politikailag megbízható (pl. a karhatalmi szolgálatban helyállt), ám képességeiket tekintve nem megfelelő hallgatók, vagy akár tanárok, vezetők eltávolítása. Az előjáró szervek is csak fokozatosan ismerték fel –különösen az ETI-nél– az alakiasság mellett az elméleti/pedagógiai ismeretek fontosságát. Ugyanakkor objektív problémák sora is nehezítette a helyzetet, –ezeket szintén láthattuk– az anyagi helyzet szűkösségétől, a csapatgyakorlat megszervezésének nehézségein át az elhelyezésből adódó problémákig, és a sort hosszan lehetne folytatni. Ezek fényében, úgy vélem levonható az a következtetés, hogy bár egyénileg nagyon sok tanár, oktató, diák és hallgató tett/tehetett hatalmas erőfeszítéseket, és ért/érhetett el jelentős eredményeket, ám az magyar katonai tisztképzés egésze nem volt képes a korszakban kitörni, a közepszerű minőségből.

A háborús koncepciók és azon belül a MN szerepének vizsgálatával láthatóvá vált, milyen hadászati helyzet alakult ki Európában, a hatvanas években. Az is világossá vált, hogy a magyar haderő ehhez a forradalom utáni években csak fokozatosan tudott alkalmazkodni, s az évtized középső harmadára kristályosodtak ki bevetésének belső és külső feltételei. Ez összefüggésben volt a hadsereg vezetése felkészültségének az anyagi ellátottságának bővülésével is. Az is világos, hogy Magyarország legkésőbb az 1960-as évek elejétől egy világháborúban minden bizonnyal olyan súlyos civil és katonai veszteségeket szenvedett volna, ami semmivel sem indokolható. Persze ezen kérdés reális megítéléséhez hangsúlyozni kell, hogy hadászati helyzetéből fakadóan, ez bármilyen politikai, külpolitikai orientáció esetén alapvetően ugyanígy lett volna (lásd. pl. Ausztria vagy Jugoszlávia helyzetét). A másik fontos tényező, hogy a hatvanas évek hadseregfejlesztésének eredményei azt is megmutatták, hogy még jó nemzetközi és hazai adottságok mellett sem lehetséges a hadsereget maradéktalanul felszerelni, sem mennyiségben sem minőségben, főleg, ha egyúttal a katonai kiadásokat a társadalmilag még elfogadható szinten kívánják tartani. Így ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a MN elé állított feladat arányban áll-e a képességekkel, lehetőségekkel, akkor a magam részéről nemmel válaszolnék.

IV. A szerzőnek az értekezés témakörében megjelent publikációi

Hadászati védelmi és támadó elképzelések a Magyar Néphadseregben az 1950-es évek elején. In: Első Század, (2012) 1. 161–172.

A Magyar Néphadsereg újjászervezésének és felfegyverzésének néhány problémája az 1956-1965. években. In: Első Század, (2012) 4. 71-92.

A Magyar Néphadsereg fegyverzettel való ellátásának néhány problémája az 1950-es évek elején. In: Első Század, (2012) 4. 61-69.